

RECENZJA

Dorota Kulczycka, KAROL WOJTYŁA – JAN PAWEŁ II W FILMIE. KONTEKSTY KULTUROWE I LITERACKIE, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego 2025, ss. 422.

Jan Paweł II był nie tylko twórcą, uczestnikiem, znawcą i komentatorem kultury, wszedł do niej również jako postać literacka oraz filmowa. To pierwszy pontifeks, który już za życia stał się na tak szeroką skalę bohaterem filmów fabularnych¹. W dwudziestą rocznicę śmierci Papieża Polaka w Oficynie Wydawniczej Uniwersytetu Zielonogórskiego ukazała się ważna i interesująca monografia na temat filmowego i medialnego wizerunku Jana Pawła II. Autorka, Dorota Kulczycka, postawiła przed sobą niezwykle ambitne zadanie prześledzenia różnych sposobów obecności Ojca Świętego w takich tekstach kultury, w których pojawia się on epizodycznie „w aluzji słownej, czy we wspomnieniu, w dowcipie bądź plotce, facecji czy żarcie, na rysunku, obrazie, fotografii i fotomontażu, w rzeźbie, w krótkim filmowym epizodzie – na zasadzie gry aktorskiej bądź mockumentu itd.” (s. 8). Szkoda, że Badaczka nie wyjaśniła od razu tego terminu, zrobiła to dopiero w przypisie 53 na stronie 132.

Autorka prezentowanej pracy bada kulturowy fenomen obecności motywu Papieża nie tylko w filmach, ale „pośrednio i w literaturze, rzeźbie, malarstwie i fotografii, z którymi owe filmy prowadzą dialog” (s. 5). Dorota Kulczycka stosuje metodę badawczą, w której opis dzieła sztuki jest nierozzerwalnie związany z aksjologią interpretatora, czyli wyznawane przez niego wartości wpływają na ocenę przedmiotu badań (zob. s. 12–13). Perspektywa przyjęta przez Autorkę wyrasta z tradycji personalizmu katolickiego. Stąd raczej jej negatywny stosunek względem tych filmów, w których Papież oraz wartości religijne są wyśmiewane i deprecjonowane, np. *Jak Bóg szuka Karela* czy też *Eurotrip*.

---

¹ Zob. *Światowa encyklopedia filmu religijnego*, red. M. Lis, A. Garbicz, słowo wstępne K. Zanussi, Kraków 2007, s. 201.

Książka składa się z dziesięciu rozdziałów oraz czterech rozbudowanych tabeli. Ciekawy punkt wyjścia do rozważań stanowi pierwszy rozdział, w którym Autorka analizuje filmowe tropy w życiu Karola Wojtyły. Ważnym elementem jego młodościowych doświadczeń kulturowych były wizyty w wadowickim kinie Teofila Wysogłada. Ustalenia dotyczące preferencji filmowych Jana Pawła II pozostawiają u czytelnika pewien niedosyt, nie wynika on jednak z niedopatrzenia Autorki, ale spowodowany jest brakiem wystarczających materiałów pozwalających na pełne rozpoznanie repertuaru filmowego, który Papież oglądał i szczególnie cenił.

W rozdziale drugim Dorota Kulczycka podejmuje próbę analizy różnorodnych form odbioru papieskiego dziedzictwa, uwzględniając zarówno entuzjastyczne, jak i krytyczne głosy obecne w dyskursie publicznym. Szczególną uwagę poświęca filmowym i literackim świadectwom niechęci oraz nagonki, które – jak wskazuje – można rozpatrywać w kontekście takich zjawisk społeczno-kulturowych, jak „odjaniepawlenie” czy „dewojtylizacja”. Pierwsze z pojęć odnosi się do procesu odsunięcia Jana Pawła II z przestrzeni symbolicznej i kulturowej, a także do krytycznego dystansu wobec jego nauczania i osoby. Z kolei „dewojtylizacja” rozumiana jest jako reakcja na rzekomy przesyt obecności polskiego pontifeksa w kulturze i nauce, a także jako tendencja do rewizji i reinterpretacji dorobku teologicznego i społecznego Papieża. Proces „dewojtylizacji” Autorka pokazuje na przykładzie powieści *Kobieta i mężczyźni* Manueli Gretkowskiej, w której „przekształca się nauczanie Jana Pawła II, projektuje własne poglądy. Wypowiedzi na temat Ojca Świętego oraz wypowiedzi jego samego w badanej powieści są symptomem (a może efektem?) dewojtylizacji – оголошення папієжа з яго ўласных поглядаў і заступлення іх феміністычнымі, лібертыніскімі і антыкошчлінымі поглядамі пісаркі” (s. 73).

Rozdział drugi nie tylko dokumentuje różnorodność postaw, lecz także ukazuje, jak intensywnie obecność Jana Pawła II w mediach i kulturze stała się polem walki symbolicznej oraz przedmiotem debat ideologicznych. Zmiany w sposobie recepcji Papieża w społeczeństwie, przechodzenie od czci do ironii, wpisują się, jak udowadnia Autorka, w szersze procesy sekularyzacji czy dechrystianizacji.

W kolejnych rozdziałach Dorota Kulczycka analizuje obecność Jana Pawła II w różnych produkcjach: amerykańskich, polskich, czeskich, rosyjskich, francuskich, włoskich. Motywy papieskie przedstawia w sposób wielowymiarowy. Autorka zwraca uwagę na ich pochodzenie, rolę oraz sposoby oddziaływania na odbiorców. W rozważaniach znajdziemy rozbudowane cytaty z dialogów, opisy przestrzeni, wzbogacające wywód ilustracje. To przede wszystkim kadry z omawianych filmów, ale nie tylko, bo jest wśród nich też rzeźba *Dziewiąta godzina*, czy też porównanie wizerunku aktora Gene’a Greytaka i Papieża.

Ze względu na profil czasopisma warto zwrócić uwagę na rozdział piąty zatytułowany *Jan Paweł II i wartości katolickie a Rosja – na podstawie filmów dokumentalnych Tamary Elżbiety Jakżyny*. Przedmiotem dociekań stały się w nim dokumenty rosyjskiej reżyser polskiego pochodzenia: *Nie lękaj się! Modlę się za Ciebie* (*He бойся! Я молюсь за тебя*, 2005, pierwszy w Rosji dokumentalny film o Janie Pawle II) oraz tryptyk *Papież, który nie umarł* (*Папа, котрый не умер*, 2012). W tabeli

(s. 382), zapewne przez niedopatrzenie, drugi film pojawia się pod rokiem 2013. Do prezentacji sylwetki Jakżyny wkraść się błąd daty śmierci dziennikarki: zamordowano ją w roku 2015, a nie 2012.

Filmy dokumentalne Tamary Elżbiety Jakżyny są w Polsce raczej nieznanne, a szkoda, gdyż ich autorka starała się utworzyć pomost pomiędzy kulturą rosyjską i polską. Polakom chciała zaprezentować sylwetki zacnych Rosjan, zaś Rosjanom wspaniałych Polaków, ukazując elementy wspólne dla obydwu kultur. Dokumentalistka celowo pomijała w swoich filmach wypowiedzi wrogie wobec Rosji lub Polski. Skupiała się na tym, co łączy, nie na tym, co dzieli. Dlatego w obydwu filmach Jan Paweł II przedstawiony został jako orędownik pokoju oraz zwolennik dialogu pomiędzy różnymi kulturami i religiami, wielki miłośnik i znawca kultury rosyjskiej (ostatnia część filmu *Nie lękaj się! Modlę się za Ciebie pt. Papież Jan Paweł II i Rosja*). Jakżyna zwracała uwagę, że wielokrotnie cytował on maksymy z utworów Fiodora Dostojewskiego: „jeżeli Boga nie ma, to wszystko jest dozwolone” (*Bracia Karamazow*) i „piękno zbawi świat” (*Idiota*).

Fakty z biografii Papieża Polaka oraz jego nauczanie przeplatają się w filmach rosyjskiej reżyser z utworami literackimi, muzycznymi oraz malarskimi. Dokumentalistka skupia się przede wszystkim na moralnym nauczaniu Ojca Świętego i jego antywojennej retoryce. Podkreśla przekonanie biskupa Rzymu, że istota człowieczeństwa zawiera się w kulturze, która powinna mieć prymat nad gospodarką. O ile sama Jakżyna unika w swoich filmach kwestii drażliwych (np. pomija wątki radzieckie zamachu na Papieża), o tyle Dorota Kulczycka podejmuje w swojej monografii tematy trudne w stosunkach polsko-rosyjskich (stosunek Papieża do żołnierzy radzieckich, antypolska propaganda w oficjalnych rosyjskich mediach).

Wartość recenzowanej pracy polega nie tylko na tym, co zostało przedstawione w dziesięciu rozdziałach, ale i zebrane w czterech tabelach, dołączonych na końcu, ilustrujących obecność Jana Pawła II w rozmaitych pod względem gatunkowym i tematycznym filmach. Tabele stanowią jedną trzecią pracy (s. 280-392). Autorka, jak sama podkreśla, przywiązuje do nich największą wagę (zob. s. 14). W pierwszej z nich znajdują się filmy fabularne i dokumentalne oraz wybrane programy rozrywkowe z motywem lub wątkiem papieskim i ich ewentualne literackie prototypy. Tabela druga zawiera zestawienie wybranych filmów religijnych, z wyłączeniem wszakże tych bezpośrednio poświęconych biskupowi Rzymu. Są to najczęściej obrazy o tych, których Ojciec Święty beatyfikował bądź kanonizował. Trzecia tabela obejmuje znaczący wybór filmów o samym Papieżu, czwarta zaś – produkcje na podstawie sztuk i utworów Karola Wojtyły – Jana Pawła II.

Najciekawsza jest niewątpliwie pierwsza tabela. Badawczemu oglądowi Dorota Kulczycka poddała ogromny materiał, niczym detektyw „tropiła” ślady obecności Papieża w różnych produkcjach filmowych. Tabela nie jest tylko inwentarzem tytułów. Autorka pokazuje sposób istnienia motywu, podaje czas jego pojawiania się, przytacza reprezentatywne wypowiedzi bądź dialogi, wskazuje efekt zaistnienia oraz kontekst literacki. Tym samym jest to obszerny, gotowy materiał do wykorzystania przez kolejnych badaczy. Z recenzenckiego obowiązku należy zwrócić uwagę, że na s. 340 przy

prezentacji filmu *Psy II: Ostatnia krew* zamieszczono niedokładny cytat z monologu otwierającego film.

Jest: ...gdyby jego na pół ręki dopuścili, to by zaje... Ojca Świętego...

Powinno być: ...gdyby jego na odległość ręki dopuścili, to by zaje... Ojca Świętego...²

Dorota Kulczycka prezentuje niezwykle bogaty i różnorodny zbiór dzieł filmowych, w których pojawia się wizerunek Jana Pawła II. Są wśród nich pełnometrażowe filmy aktorskie (m. in. *Inwazja barbarzyńców*), filmy dokumentalne (wspomniany wcześniej *Nie lękaj się! Modlę się za Ciebie*), krótkometrażowe animacje w odcinkach (np. *Miaszeczek South Park*) czy też satyra polityczna z wykorzystaniem kukiełek (*Spitting Image*). Są to filmy przeróżne pod względem gatunkowym – zwariowane komedie (m. in. *Egzorcysta 2 i 1/2*), dramaty obyczajowe (*Zbrodnie ojca Almara*), sitcomy (np. *Alf*), komediodramaty (*Być jak John Malkowitch*) czy też filmy biograficzne (*Karol – człowiek, który pozostał papieżem*). W tabelarycznej części monografii Badaczka ujęła ponad 250 filmów, co wskazuje na rozległość przeprowadzonych przez nią badań i zasługuje na uznanie. Przy tak dużej liczbie omawianych dzieł w recenzowanej pracy przydałby się jednak osobny indeks filmów. Umożliwiłyby on czytelnikowi szybkie odnalezienie interesującej go pozycji.

Autorka, choć uwzględniła w swojej pracy olbrzymi materiał źródłowy, z pokorą i rozwagą przyznaje: „zdaję sobie sprawę z tego, że mimo wysiłku przeszukania wielu filmów, niniejsza monografia będzie niekompletna. Zawsze można będzie jeszcze natrafić na filmy, w których pojawia się nawiązanie do «polskiego Papieża» niezarejestrowane w żadnej z tabel” (s. 14). Przykładem takiego dzieła nieuwzględnionego w recenzowanej monografii jest chociażby dziewiąty odcinek pierwszej serii brytyjskiego satyrycznego show *Spitting Image*, który miał swoją premierę 27 maja 1984 roku³. Należy nadmienić, że Badaczka kilka razy zwraca uwagę na ten serial w swojej pracy (s. 230, s. 338, s. 341, s. 343, s. 344), pomija jednak wspomniany odcinek⁴. Papież Jan Paweł II został w nim przedstawiony jak supergwiazda przygotowująca się do światowego tournée. Nosi on ciemne okulary oraz czapkę z daszkiem, mówi z wyraźnym amerykańskim akcentem i udziela porad arcybiskupowi Canterbury, w jaki sposób zostać gwiazdą światowego formatu. Głowa Kościoła katolickiego występuje w towarzystwie rozśpiewanych zakonnic. Takie prześmiewcze i groteskowe przedstawienie postaci jest typowe dla puppet-show *Spitting Image*, które w satyryczny sposób ukazywało aktualne wydarzenia ze świata polityki i kultury.

Nieuwzględnienie tego odcinka serialu w recenzowanej pracy w żadnym razie nie jest zarzutem pod adresem Autorki. Jest to raczej potwierdzenie jej wcześniej wspomnianej tezy, że „niniejsza monografia będzie niekompletna” (s. 14). Bez wątpienia Jan

² Całą scenę (cytowany fragment od 1:37) można obejrzeć na stronie: <https://www.youtube.com/watch?v=KYUwfyoNTCQ> (02.07.2025).

³ *Spitting Image. Episode List*, [in:] <https://www.imdb.com/title/tt0086807/episodes/> (02.07.2025).

⁴ Odcinek dostępny jest pod adresem: <https://archive.org/details/spitting-image-s-01e-01> (02.07.2025).

Paweł II był postacią bardzo medialną, co wpłynęło na częste wykorzystanie jego wizerunku w dziełach sztuki filmowej. Dlatego tak trudno jest zliczyć wszystkie filmy, w których pojawia się jego obraz.

Na szczególne podkreślenie zasługuje interdyscyplinarne ujęcie tematu, umiejętne łączenie metod analizy filmu z refleksją kulturową i literacką. Rozważania są wszechstronne, oglądowi poddane zostały filmy o zróżnicowanej tematyce i gatunkach, ukazujące rolę Papieża z różnych perspektyw. Dorota Kulczycka wykonała ogromną pracę, wyszukując najdrobniejsze przejawy obecności motywu Ojca Świętego we współczesnej kulturze. Wybór różnorodnego materiału badawczego pozwolił jej zaprezentować fenomen medialności Jana Pawła II. Na wielu przykładach pokazała, że stał się on częścią kultury popularnej, jest sytuowany w filmach w kontekście śmiechu, żartu, humoru, a także umieszczany w atmosferze czy konwencji groteski, parodii, absurdu.

Z rozważań Doroty Kulczyckiej wyłania się jednak nie tylko wizerunek Papieża, ale i współczesnego społeczeństwa. Badaczka stawia pytania o granice wolności twórczej, o kondycję współczesnego człowieka. Jej praca stanowi ważny głos w debacie nad obecnością religii i postaci Jana Pawła II w kulturze audiowizualnej. Jest to monografia potrzebna, gdyż postać Papieża Polaka, jego nauczanie, spory toczące się wokół jego spuścizny są wciąż aktualne i żywe we współczesnym społeczeństwie. Recenzowaną pracę można polecić studentom i badaczom z szeroko pojętego kręgu nauk humanistycznych (socjologów, teologów, filmoznawców, literaturoznawców itp.). Publikacja ta może zainteresować także szersze grono odbiorców, gdyż w sposób kompetentny, a jednocześnie przystępny i zajmujący ukazuje dzieła sztuki związane z najśłynniejszym z Polaków oraz towarzyszący im dyskurs społeczny.

*Anna Kościolek, Roman Kuligowski
Uniwersytet Mikołaja Kopernika*